

színészképzés minden vonatkozásában megokolt rendszere. Művelt és szakképzett színész-nemzedék pedig rendszeres, lélektani és esztétikai vonatkozásaiban kidolgozott iskolázás útján nevelkedhetik.

Staud Géza

Ausbildung der Schauspieler als erziehungswissenschaftliche Aufgabe. Von Géza Staud.

Die erfolgreiche Ausbildung der Schauspieler ist nur dann möglich, wenn wir das System der Schauspielerpädagogik und Ästhetik aufbauen. Die Schauspieler-schule ist eine höhere Fachschule, welche den Schauspieler nicht nur technisch ansbildet, sondern auch seine Seele in jede Richtung zu entwickeln trachtet. Diese formale Bildung ist deshalb notwendig, weil die künstlerische Fähigkeit keine abgegrenzte Funktion der Seele, sondern in die Einheit des Seelenlebens eingebettet ist, und daraus nicht einzeln herausgerissen werden kann. Trotzdem braucht man nicht zweierlei, nämlich seelenbildende-, und Fach-gegenstände, weil ja das künstlerische Material immer praktisch wertvoll und zugleich seelenbildend ist. Nur künstlerisch wertvolles Material kann in den Lehrplan der Schauspieler-schule kommen. Im Mittelpunkt des Lehrplanes muss die schauspielerische Praxis stehen, und die anderen sog. theoretischen Lehrfächer dienen zum Bewusstwerden dieses Hauptmomentes. Das Lehrmaterial muss nach den didaktischen Prinzipien der Successivität und der Simultaneität geordnet werden. Das Lehrsystem muss die formalen Stufen des Prozesses des schauspielerischen Schaffens vor Augen halten, welche in der Auffassung, dem Erlebniss und Ausdruck bekenntzeichnet werden können. Nur eine auf diesem systematischen Grunde erbaute Schauspieler-schule kann eine neue, kultivierte und fachgebildete Schauspielergeneration erziehen.

A KISMARTONI SZINHÁZ

A 18. században felvirágzó színházi kultúra hullámai hazánkat elsősorban a nyugati határszélien érték. A színjátszás iránt való fokozott érdeklődés nemcsak a nagyobb városokban észlelhető, aminők pl. Pozsony, Sopron, hanem egyes régi kultúrájú, de kisebb népességű helyeken is. Ezek élén Kismarton halad, amely kedvező fekvése révén könnyűszerrel beilleszkedhetett a szellemi élet friss megnyilvánulásába. A 18. sz. közepén az Eszterházy hercegi család udvartartása révén a nyugattal való kapcsolat megszilárdul és lehetővé teszi, hogy e kis városban a kor általános viszonyaihoz képest élénk és érdekes színházi élet fejlődjék ki. Bár e téren a kutatás még a kezdet stádiumában van, hasznosnak tartjuk az eddigi adatok felhasználásával a kérdés jelenlegi állásának felvázolását.¹

¹ Kismarton színháztörténetének ismerete az Eszterházy-levéltár feltárásáig

Kismarton 18. századbeli színháza ugyanazt a kettős elágazást mutatja, mint a korbéli Európa bármely, főúri rezidenciával bíró városa: az egyik a városi polgárság igényeit kielégítő színjátszás, a másik a főúri színház, amely a hercegi udvarban működik. Rövidebb ideig tartó virágzás ellenére az udvari színház működése a jelentősebb, amiért is főleg ezzel akarunk foglalkozni.

E főúri színház gyökere azokban a műkedvelő előadásokban kereshető, amelyekben a magyar főúrak is nagy örömmel vettek részt. Hovatovább minden ünnepség elmaradhatatlan műsorszáma az irodalmilag többnyire kevésbé értékes színdarab műkedvelő előadása volt. Eszterházy Pál herceg is szívesen vett részt ilyen játékokban, sőt női szerepet is vállalt. Erre vall legalább is a fraknói várkastélyban levő portréja, amely őt Judit szerepében ábrázolja. A színjátszás kedvelését jezsuita neveltetése is előmozdította. Ismeretes, hogy a rend tantervében a drámai játék fontos helyet foglal el. A mélyreható lelki és szellemi kultúrán felépülő jezsuita-dráma hagyománya nem maradt hatás nélkül sem a felvirágzó drámára, sem a kor szobrászatára és festészetére. Ez utóbbira legalkalmasabb példaként a kismartoni kálvária stációinak drámai feszültséggel teli, hatásos csoportjai kínálkoznak.

Eszterházy Pál herceg férfikorában sem veszi el érdeklődését a színház iránt. Állandó társulatot tart Kismartonban, amely prózai és zenés darabokat egyaránt előad. A szerzők és szereplők nagyrésze olasz nemzetiségű, amint ez ekkor általános volt, és természetesen ritkán ért el valóban magas színvonalat. Dráma a szó mai értelmében még alig szerepel. Legkedveltebbek a zenés pásztorjátékok, amelyek többé-kevésbé vaskos humorú vígjátékokkal váltakoznak. E főúri színház életében az 1760-as évszám jelent fontos változást: ekkor kerül ugyanis Haydn Kismartonba. A zseniális zenész és zeneszerző fellépése nemcsak a zenei rész újjászervezését jelenti, hanem, talán személyes hatás révén, az általános színvonalat is emeli. Ez az újjászervezés Eszterházy Miklós herceg személyében lel hatalmas pártfogóra, aki nemcsak anyagilag nyújt messzemenő támogatást, hanem számos fontos újítással fáradozik a játékok felvirágoztatásán. Mindenekelőtt alkalmas színhelyet igyekszik teremteni. Eddig az előadások nagyrészt a kastély dísztermében folytak, ami a díszletezés nehézsége folytán csak kevésbé kielégítő megoldás volt. A 60-as évek elején a kerti üvegházat alakítják színházzá és ezzel nemcsak állandó, e célra készült színpadot nyernek, hanem igyekeznek azt új és gazdagabb díszletezéssel minél tökéletesebbé tenni. A herceg külön díszletfestőt alkalmaz Le Bon francia származású színházi festő személyében, aki a valószerű, de egyelőre ellenőrizhetetlen hírek szerint bécsi működésével érdemelte ki e meghívást. Minden bizonnyal Basilius Grundmann is résztvesz a színpadtervezés festői munkálataiban, hisz ezirányú eszterházai működése ismeretes. Állandó lakhelye pedig úgylátszik Kismarton volt, ahol 1798-ban

csak hiányosan és szórványosan előkerült adatokból állítható össze. Az eddigi munkák közül főleg Csatkai dolgozatai nyújtanak fontos alapot. (Beiträge zu einer Eisenstädter Theatergeschichte, Mitteilungen des Burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereines. 1929. III. No. 2. és 1931. V. No. 1.)

meghalt. Az előadások megfelelő színpadi előkészítéséről ekkor már színpadmester gondoskodik, mint ilyen szerepel 1763-ban a kismartoni anyakönyvekben Hieronymus Bonn „scenicus Theatralis”.² Ha az átszervezett színház nem is produkálhatott minden szempontból magas rendű előadást, mégis nagy hírnévre tett szert s az előadásokról a korbeli ujságok bő és áradozó tudósításokat közölnek. Az ünnepi alkalmakkor rendezett előadások műsora a zenének juttatja a vezetőszerpet, sőt egy-egy alkalommal több zenés darabot is előadnak, műfajbeli változatossággal enyhítve az ekként keletkező egyoldalúságot. Különösen fényes előadás volt az, amellyel 1763 januárjában a hercegnek Erdődy Mária Terézia grófnővel kötött házasságát ünnepelték. A műsor oroszlánrészét most is Haydn vállalta, aki erre az alkalomra egy Pastorale-t, az *Acise és Galatea* c. operát, valamint egy opera buffát írt. Sajnos e műveknek mind a szövegekönyve, mind a partitúrája, kizárólag töredékektől eltekintve, elveszett.³ Bizonyára csak kevésbé tértek el attól a drámai és zenei közkincstől, amely a kor hasonló alkotásainak vázát szolgáltatta. Belsőleg indokolt drámai felépítést sem a zenei rész, sem a szöveg nem nyújt: a dráma csúcspontjait egy-egy önálló jelentőségű, zenei műremekké kerekített szám: ária, finále stb. alkotja. Még kevesebb adat áll rendelkezésünkre akkor, ha a színpad külső képét akarjuk rekonstruálni. A minden bizonnyal elég nagy számban készített díszletek szinte nyomtalanul elvesztek, a színpadi gépezetről se szól semmi adat. Az itt készült, más dekorációs rendeltetésű festmények arra engednek következtetni, hogy a színpad képe egyszerűsített formában a szokásos mitológikus tájat nyújtotta, a keretet és a kedvelt változások háterét világos alapra festett, könnyed rokokó ornamentika szolgáltatta.

A további fejlődést az udvarnak Eszterházára való költözése gátolta meg. 1766-tól 1794-ig szünetelnek az előadások, amelyeket csak Eszterházy II. Miklós herceg kelt új életre. Ekkor merül fel a régi kastély teljes újjáépítésének gondolata, amely a Bécsben tartózkodó Thomas de Thomon francia építész többévi kismartoni tartózkodásra készíti.⁴ Sajnos az ő kastély-tervei nem maradtak fenn, de szerencsés véletlen folytán megvannak utódjának, az ugyancsak francia származású Charles Moreau-nak nagyszabású átépítési tervei.⁵ Ezek alapján tudjuk, hogy a kastélyhoz csatlakozó szárnyépületek egyike a színházat foglalta magába, amelynek ezáltal megfelelő, állandó hajlékot biztosítottak volna. A színház bejárata a kerti homlokzaton volt, ahol a kétoldalt induló lépcsőfeljárat által az emeleti monumentális portikuszhoz is feljutottak: ez a kerti ünnepélyek alkalmával alkalmas páholynak is kínálkozott. A színházépület belsejében elég bő számban vonulnak fel a

² Csatkai id. m. 9.

³ Pohl: Haydn. Leipzig, 1878, I. 232. és köv. o., továbbá Wiener Diarium 1763. Nr. 9. és Tud. Gyűjt. 1832. VII. 17.

⁴ Zádor Anna: Építészeti tervek a 18. századból. Arch. Ért. 1936.

⁵ Csatkay—Frey: Die Denkmale des polit. Bezirkes Eisenstadt u. der freien Städte Eisenstadt und Rust. Österreichische Kunsttopographie-Bd. XXIV. Wien, 1932. S. 65. és Abb. 55—57.

középső nézőtér körül szimmetrikusan elhelyezett termek és kisebb szobák. A nézőtér maga keresztbefektetett ovális alaprajzú, oszlopsorral övezve. Sarkaiban különbejáratú páholyokat találunk. Sajnos Moreau hatalmas elgondolásának csak kis része került kivitelre, így elmaradt a színházépület kivitelezése is, sőt állandó színésztársulatot sem tart eleinte a herceg. Ezért Bécsből kénytelenek színtársulatot hozatni, hogy a hercegi installációt ünnepélyes játékkal is színezzék. A színpadi játék annál kevésbé virágzik újra fel, mert a herceg a marionett-játékot kedveli és ezek számára a kertben külön kis színházat is épít. Az előadásokat valószínűleg az eszterházai társulat szolgáltatta, de díszlete és felszerelése a kismartoni színháznak is volt. Az előadások elvben nem nyilvánosak, de aki a kastéllyal valamilyen módon kapcsolatban állt, szabadon látogathatta a színelőadásokat. A kismartoni színháznak a bécsi színházakkal való kapcsolata mindjobban megszilárdul, amit Joh. Nep. Hummelnek 1804-ben karmesterként való szerződése még fokoz. Ugyanekkor szerencsés választással Heinrich Schmidt weimari színészt szerződtetik színházigazgatónak: e két tehetséges ember alatt éli a kismartoni színház utolsó felvirágozását. Mindketten Bécsben is működnek, ami által a kismartoni színház többször a császárváros bemutatóival egyidőben, vagy alig később hozza újdonságait. A kismartoni színházi világ érdekes és színes rajzát Schmidt emlékezéseiből ismerhetjük meg,⁶ és hozzátehetjük azt is, hogy lényegében e világ fény- és árnyoldalai megegyeznek a mai színházéival. Hummelnek köszönhetjük, hogy az opera-repertoár jelentős felfrissítésen megy át, lassanként időálló nagy értékek kezdenek tért hódítani a régebbi, silányabb alkotásokkal szemben. Mozart két operája, a Szöktetés a szerályból, valamint a Színigazgató c. ekkor talál helyet a műsorban. Sőt ezeknek rendezésére és díszletezésére is egyre nagyobb gondot fordítanak. 1802 óta új udvari festő is rendelkezésre áll Karl Mauerer személyében, aki egyúttal a színpad festői munkálataiban is résztvesz.⁷ Valószínűleg ő festi azokat a nagyrészt elpusztult, de jelentős maradványai-ban a kismartoni Wolf-múzeumba került díszleteket, amelyek egyikét mellékelten először reprodukáljuk. A díszletek többnyire felírral vannak ellátva, amely megnevezi a darabot vagy általánosan a színpadberendezés egy fajtáját: zöld szoba, török szoba, ebédlő stb. Sajnos e fellendülés ismét rövid életű, a herceg érdeklődése a színház iránt egyre csökken. Az 1811-es súlyos gazdasági krízis pedig a társulat teljes feloszlására készíti. De ez a főúri színház rövid élettartama ellenére is nagy hatással volt a kismartoni színházkultúra fejlődésére és erős ösztönzést nyújtott a polgárság színháza számára.

A szó mai értelmében vett színtársulatról Kismarton városában a 18. sz. közepe előtt nem beszélhetünk. De az anyakönyvekben mindgyakrabban szereplő színész-nevek azt bizonyítják, hogy itt állandóan

⁶ Erinnerungen eines Weimarischen Veteranen Leipzig 1856., — feldolgozva: Csatkai: Goethes Schüler als Theaterdirektor in Eisenstadt. Neue Heimatblätter. I. 1935. Heft 1.

⁷ Meller: Az Eszterházy képtár története. Budapest, 1915. L. és Csatkai—Frey id. m. 140. o.

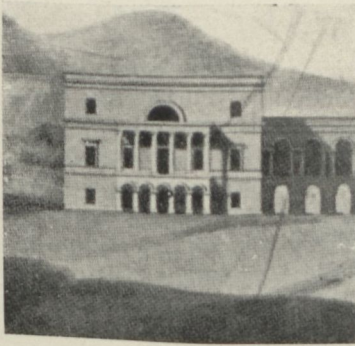
élnék színészek, akik már 1758-ban a városi tanácstól színjátszási engedélyt kérnek és kapnak. E szerényigényű társulat előadásait a vendégfogadóban tartotta, amely bizonyára csak szerényebb színpadi igényeknek felelt meg. A műsor összeállítása közelebb áll a modern variété és kabaré, mint a színház programjához. Jelentéktelen, már teljesen elfelejtett darabok akrobatikus és cirkuszi mutatványokkal jól megfértek egy műsorban. Eleinte gyors egymásutánban változnak a főleg „olasz komédiásokból“ álló színtársulatok. Lassanként itt is teret hódítanak a szervezett, magas művészi célkitűzésű társulatok, amelyek nyomán csakhamar a sztár-rendszer is kifejlődik. Mindez az előadások drámai nivóját kevésbé érinti, sőt a helyzet akkor sem változik, amikor az olasz társulatok helyét németek foglalják el. Magyar társulatok a 19. sz. második évtizedében kezdenek szerepelni és csakhamar kiszorítják a bécsieket. 1820-ban Déryné társulata arat itt nagy diadalt és lassanként eléri, hogy a cirkuszmutatványoktól sem mentes műsor helyébe tiszta drámai színház lép. Sajnos, irodalmilag különösen értékes drámairodalom és a kor követelményeinek megfelelő állandó színpad továbbra sem állt rendelkezésre. A Bécsi Magyar Kurír⁸ megemlíti, hogy 1834-ben Eszterházy Pál herceg főispáni beiktatásakor Komlósy jelentős színtársulata ideiglenes sátorban adja elő Kotzebue „Béla futása“ c. drámáját. A közlekedés javulása folytán mind Bécs, mind Sopron színházai könnyen elérhetőkké váltak és így állandó társulat számára Kismarton többé nem nyújtott működési lehetőséget. Így a kismartoni színház története — egyelőre legalább is — befejeződött.

Zádor Anna

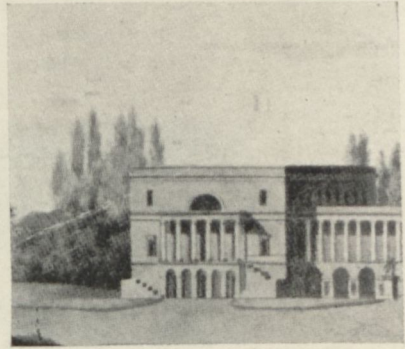
Das Theaterleben zu Kismarton (Eisenstadt). Von Anna Zádor.

Das Interesse für Theatervorstellungen erwacht hier ziemlich früh und zeitigt seit dem 2. Viertel des 18. Jhs. Bühnenspiele. Ein organisiertes Theaterleben nimmt am Hof des Fürsten Eszterházy um 1760 seinen Anfang. Seit 1762 steht Haydn an der Spitze dieses Theaters, welches besonders auf dem Gebiete des Musikspieles und -Lustspieles bald zu Bedeutung gelangt. Statt des früheren Festssaales dient jetzt das umgestaltete Gartenhaus als Theater, die Zahl der Dekorationen nimmt gewaltig zu, für die Ausgestaltung der Bühne sorgt ein nur damit betrauter Szenenmeister, namens Hieronymus Bonn und der Theatermaler le Bon. Leider ist weder von dieser Theaterausstattung etwas erhalten, noch sind wir über die Gestaltung des Theatergebäudes besser unterrichtet. Nach kurzer Blüte wird der Hof und somit auch das Theater nach Eszterháza verlegt, einige Jahrzehnte hindurch herrscht in Eisenstadt Stille. Fürst Nikolaus II. bevorzugte aber wieder Kismarton und denkt im Jahre 1794 an einen gewaltigen Umbau des alten Schlosses. Die erhaltenen, wohl von Charles Moreau stammenden Pläne geben einen Begriff von der Grossartigkeit dieses Unterfangens, welches ausser dem Schloss auch ein Theatergebäude als Flügelbau errichten wollte. Leider gelangte dieser, in stilistischem

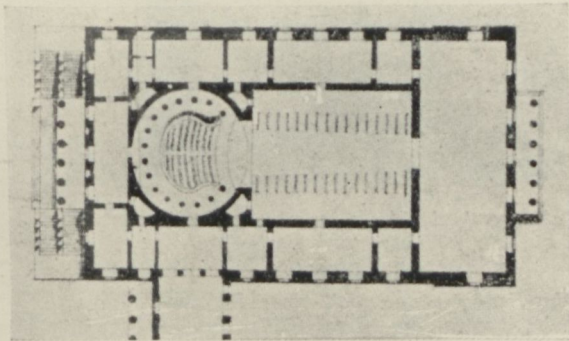
⁸ 1834. 29. sz.

*Főhomlokzat
Hauptfassade*

*Kerti homlokzat
Gartenfassade*

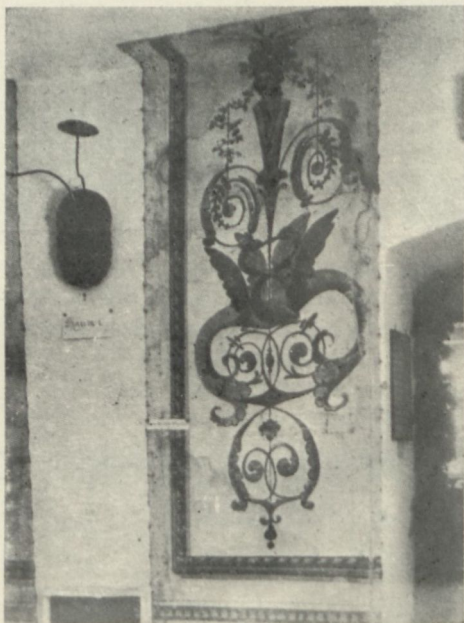

*A színház alaprajza
Plan des Theaters*

*A kismartoni Eszterházy-színház terve.
(1794—1805.)*

*Plan des fürstl. Eszterházyischen Theaters,
Kismarton. (Eisenstadt.) (1794—1805.)*

(Aus: Österr. Kunsttop. Bd. XXIV. Abb. 55—7.)

*Fali gyertyatartó és színházi díszlet
részlete a kismartoni Eszterházy-
színházból*

*Wandleuchter und Teil einer Bühnen-
dekoration aus dem Eszterházy-
Theater zu Kismarton (Eisenstadt)*

Wolf-Museum, Kismarton (Eisenstadt)

Photo: Dr. Csatkai

Sinne für den Frühklassizismus besonders charakteristische Plan nicht zur Ausführung, auch ein ständiges Theaterpersonal fehlt noch, so dass z. B. die Installationsfeierlichkeiten des Fürsten mit der Beteiligung einer Wiener Truppe abgehalten werden mussten. Mit dem Jahre 1804 bricht wieder eine kurze, aber wichtige Blütezeit an, welche sich an die Namen des Theaterdirektors Heinrich Schmidt, sowie des Musikdirektors Joh. Nep. Hummel knüpft. Das Programm erfährt nicht nur eine Bereicherung, sondern eine merkliche Verbesserung, für das Bühnenbild werden neue Dekorationen verfertigt, die wahrscheinlich von der Hand des Hofmalers Karl Mauerer stammen. (Der erhaltene Teil wird im Wolf-Museum aufbewahrt.) Kriegerische Ereignisse sowie die Devaluation im Jahre 1811 schneiden die Möglichkeit eines Fortbestehens endgültig ab. Die für die Bürger der Stadt Eisenstadt veranstalteten Theatervorstellungen können sich mit jenen des Hofes natürlicherweise nicht messen, bekunden aber ein stetes und frühes Interesse an solchen Spielen. Statt musikalischer Vorführungen werden lieber derbere Possen und Schwänke, sowie akrobatische und ähnliche Szenen aufgeführt. Das Niveau dieser Vorstellungen verbessert sich auch im 19. Jh. nicht wesentlich, wie dies die interessante Sammlung von Theaterzetteln in Eisenstadt (Sammlung Wolf und Landesmuseum) beweisen. Um 1840 herum nimmt das Theaterleben hier ein Ende, wohl im Zusammenhang mit den leichterreichbaren Theatern der nahen grösseren Städte.

A RENDEZŐ ALKOTÁSA

A rendező alkotásának vizsgálatát rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy a színjáték összetett műegészét létrehozó tevékenységek nem különültek el teljesen egymástól, nem egyszerűsödtek körülhatárolt foglalkozási ágak szerint egyfajtajú részlettevékenységekké. A gazdasági javakat termelő munkafolyamat ma már annyira differenciálódott, hogy minden foglalkozási ág (gyakran minden egyes személy) csupán egyfajtajú részlettevékenységet végez. A művészetek területén, így a színjátékban is, a munkafolyamatnak a legegyszerűbb és egyfajtajú részlettevékenységekre osztását nem találjuk. Az egyes tevékenységek határai elmosódtak, ugyanazt a fajtajú tevékenységet gyakran több, különböző foglalkozású személy végzi el és ugyanaz a személy általában többféle tevékenységet hajt végre. A rendezői tevékenység is több ágra oszlik. Egyes esetekben az összes rendezői részlettevékenységeket ugyanaz a személy végzi, máskor a rendezői tevékenység több, különböző foglalkozási körű személy (drámaíró, színész, játékmester, stb.) között oszlik meg. Gyakran a drámaíró vagy a színész tevékenységének hiányosságait a rendezőnek saját munkájával kell pótolnia. A rendezői alkotást tehát csupán az egyes tevékenységek föladatának vizsgálatával határozhatjuk meg.

A primitív színjáték legősibb alakjában nincs drámaíró és nincs rendező. A színészet sem külön foglalkozási ág. Ezen a fokon a színjáték minden résztvevőjének azonos művészi föladatot kell megvaló-